

Megjegyzések a végvári harcok ideológiájának kérdéséhez

Mint a referátumok tisztázták, az uralkodó osztályban a XVI. századra kialakult „haza” fogalma (a nemesi haza + a nemesi nemzet) a katonáskodó rétegeknél a „kereszténység védelme” jelszó ideológiai formájában érvényesült. Noha e megállapítás alapvető igazságával nehéz vitába szállni, úgy érezzük, hogy a vallásos ideológia szerepének hangsúlyozása nem mindenben igazolható. Pl. a protestáns és részben délszláv eredetű hajdúk török-ellenessége nem egyértelműen vallásos ideológiából fakad. Az erdélyi uralkodó osztály politikája a XVI. század derekától kezdve sokszor inkább Habsburg- és katolikus-ellenes, mint török-ellenes. Bethlen Gábor politikájában például a protestantizmus valamint az erdélyi és magyar uralkodó osztály érdekeinek védelme gyakorlati török szövetséggel párosult.

*

Az ideológiai *átvétel* történeti körülményeit és a katona-rétegek osztályszemléletét meglehetősen kevés és elszórt adat alapján ábrázolhatjuk csak. 1526-ban az addigi banderális rendszer megsemmisült, a nemesi felkelés mint általános hadszervezeti forma értékét veszítette. Központi állami haderő nincs, illetve ami van, az egy idegen uralkodó külföldi zsoldosokból álló hadserege. Ha a magyar katonaság szemléletét és világnézetét kívánjuk vizsgálni, gyakorlatilag csupán a *főúri magánhadseregekkel* kell foglalkoznunk. Ezekben a főúri vezetés alatt álló csapattestekben különböző típusú katonákat találunk. a) Jelentős részük — a servitores arcis és a harcos liberek csoportja — katonai szolgálat fejében mentesített jobbágyokból kerül ki. b) Másik csoportjuk az ún. megyei katonaság: a miles continuus. Az 1555. és 1566. évi törvények szerint minden 100 jobbágy után 2, majd 3 lovas katonát kell felszerelni és fegyverben tartaniok a megyéknek. E katonák zömét természetesen néhány nagybirtokos állítja ki. c) Végül a hivatalosan állami zsoldban álló végvári katonaságról, illetve annak magyar részéről, a hajdúkról kell megemlékeznünk. E katona-elemek ideológiáját főúri parancsnokaik, nagybirtokos gazdáik szemlélete alapvetően befolyásolta. A parancsnokok és tisztek világnézetének hatása azért érvényesül oly határozottan, mert a *különböző* gazdasági és katonai pozíciókat legtöbbször *ugyanaz* a főúr összpontosítja a maga kezébe. Számos történeti példánk van arra, hogy a nagybirtokos főúr, a miles continuus-t kiállító dominus, a királyi számlára zsoldosokat fogadó parancsnok és a várkapitány (vagy a végvidéki főkapitány) személye azonos!

A katonáskodó-politizáló főurak ideológiáját 1526 és 1541 között a haza + nemzet fogalom iránti közömbösség, a klikkharcok, a megvesztegethetőség, politikai állásfoglalásuk áruba bocsátása jellemezte. Ideológiai befolyásuk feudális csapataikra ilyen irányban érvényesült. Magatartásukban az 1541. évi török hódítás döntő fordulatot vált ki. *Birtokaik védelme* szemléletükben mind reális, mind idealizált formában azonosul a „honvédelem” fogalmával. A törökellenes harc főuraink számára egyrészt anyagi érdekeik (osztályhelyzetük) védelmét jelenti, másrészt konkrét jövedelmi forrásokat nyit meg előttük. E jövedelmeket, ha eltérő formában is, de az állami bevételekből kapják. Sokan királyi megbízásból, állami számlára fogadnak zsoldba s tartanak fegyverben csapatokat. Báthori András pl. 1553-ban vagy féltucat kelet-magyarországi megye adójövedelmét kapja meg katonái zsoldfizetésére. Ezzel egyidejűleg főuraink az elmaradt fizetések és kárpótlások fejében megszerzik a királyi (állami) földvagyon zömét; 1536-tól 1600-ig 35 vár és 716 falu kerül királyi birtokból a földesurak kezébe. Ugyan-

akkor a magasabb parancsnoki tisztek (főkapitányok) és az országos méltóságok viselőinek járó fizetés is legtöbbször főurainkat gazdagítja. A honvédő főúr jellemző típusa Zrínyi Miklós, aki hőse is és haszonélvezője is a török-ellenes harcnak. Ideológiai szerepe nem merül ki a parancsnoki példamutatásban, ez közös vonás minden hadseregben. Zrínyi „haza” felfogásának ragyogó bizonyítéka az a levél, amelyet Szigetvárba zárkózása után írt, s melyben tudatosan vállalja a halált hazája védelméért. Kérdés viszont, hogy az itt használt „dulcis patria” kifejezés mennyiben általánosítható a korabeli szemléletre vonatkoztatva.

A nagybirtokos, honvédő főúr felfogásának és gyakorlati tevékenységének rajza bár eléggé általános érvényű, bőven találkozzunk *elűtő példákkal* is. Név szerint ismerünk több olyan magyar nemest, aki a XVI. században renegát lesz és török szolgálatban karriert csinál. Így pl. Dsáfer, aki a XVI. század végén boros-jenői bég, eredeti nevén Márkaházy Pál, volt erdélyi földesúr és portai követ. Bár semmiképpen sem általánosítható, rendkívül érdekes a krasznahorkai várúrnak, Andrassy Péternek az esete. Ez a jeles főúr nemzetközi kémhálózatot tart fenn a török javára. Ügynökeit gazdagparaszt kupecekből és kereskedőkből válogatja össze. Ali budai basának küldött 1582. évi kémjelentésében, álláspontjának igazolásául, németellenességét hangsúlyozza. Ide tartozik végül az erdélyi uralkodó osztályban túlsúlyra jutott törökbarát irányzat politikájának kérdése is.

Ezek az ellenpéldák természetesen csak motiválják, de nem teszik kétségessé az alapvető tendencia érvényesülését. A nagybirtokosok honvédő szerepe, miként azt már Salamon Ferenc megállapította, számukra objektív kényszerűség és hatalmas jövedelmi forrás. legtöbbször azonban keresztény meggyőződés is! *Szemléletük*, illetve annak vallásos megfogalmazása a közvetlen érintkezés révén valamint tisztjeiken keresztül, az állandósult front harctéri körülményei között érvényesült katonáiknál. A parancsnoki posztok birtoklása folytán ideológiájuk hatása egyaránt jelentkezik feudális csapataiknál, a megyei állandó lovasságnál és a végvári zsoldos katonaságnál. *Katona-rétegek* harcos török-gyűlölete és vallási ideológiája közismert. Tegyük hozzá, hogy annak erejét még az elmaradozó zsold és a gyakran rossz ellátás sem csökkentette. A birtokos nemesség világosan osztálytartalmú ideológiája így vált a katona-elemeket harca tüzelő vallásos ideológiává. A XVI. század végén az uralkodó osztály ideológiájának hatása ellentmondásossá és bizonytalaná válik. A magyar katonaság *Habsburg-ellenes* áthangolódása a XVI—XVII. század fordulóján ugyanis szorosan egybekapcsolódik és időben is összeesik az uralkodó osztály rendi kiváltságainak és anyagi helyzetének veszélyeztettségével. Ez viszont már az addigi ideológia vallási burkának felbomlásával jár: Bethlen Gábor már a protestantizmus védelmében lép fel s török segítséget vesz igénybe!

A főúri parancsnokok és nemesi tisztek közvetítésével érvényesülő ideológiai befolyás mellett igen jelentős a nép *közvetlen tapasztalatának*, a hódoltság iskolájának hatása is. Így pl. a hajdúság jó része a nem katolikus, de a török elől menekült délszláv (rác) népességből. más részüket viszont a török pusztítás folytán deklasszált protestáns jobbágyokból került ki. Másik példa: a Gyula végvár környékén élő jobbágyok 1559-ben kijelentik, hogy önként is hozzájárulnak, ha az szükséges, a vár ellátásához, nehogy annak ereje gyengüljön.

Végül szeretnénk utalni a katonáskodó rétegek bizonyos *demokratizmusára*, ami a török elleni közös harc során esetleg az osztálykülönbségek elmosódásához is vezethet. A Nádasdy huszárok pl. 1589. évi portyájukon az őket segítő jobbágyok lemészárlásáért megtorlásul török főtiszteteket húznak karóba. Természetesen az efféle, a harcos közösség demokratizmusára utaló példák nem tüntetik el a végváriak népnézését és parasztmegvetését igazoló eseteket, melyekben egyébként vitathatatlanul a nemesi származású és szemléletű tisztek befolyása érvényesül.

Összegezve:

1. A XVI. századi magyar katona-rétegek szemléletében, jellemző módon, az uralkodó osztály ideológiájának hatása érvényesül.
2. Ugyanakkor azonban hangsúlyoznunk kell, hogy a katolikus értelemben vett, keresz-

ténységet védelmező, vallásos ideológia érvényesülése korántsem mindig következetes.

3. Végül hiányoljuk a vallásos ideológia anyagi alapjának, gazdasági hátterének rajzát, mind a honvédő szerep szemléletében hangadó nemesi birtokos osztály, mind az ideológiailag befolyásolt katona-rétegek szempontjából.